

poslednjo, prav lahko ugotoviš, kako se je povečalo mojstrstvo pisatelja, ki je v četrti knjigi »Tihega Dona« v resnici dosegel klasično popolnost.

To pa še ni zaključek. Za Šolohova ne smemo reči, da je že »odslužil«. Največji naš pisatelj, ki je dobil časten naziv akademika, je še zelo mlad. Lani je dopolnil svoje 35. leto. Pred njim je še veliko življenje in velikanske ustvarjalne možnosti.

MED KNJIGAMI IN DOGODKI

PO ZLATIH LESTVAH*

Najmočnejše Gradnikove lirične stvaritve so nastale iz nekega posebnega življenjskega občutja, značilnega ne samo za njegovo poezijo, marveč sploh za poezijo preteklega meščanskega stoletja. Mislim na panteistično osnovno življenjsko občutje. Goethe, ki ga je imenoval Thomas Mann predstavnika meščanskega stoletja, in je res nosil v sebi vse glavne tendence svojega časa, je bil panteist in z njim so bili panteisti skoro vsi največji liriki tega stoletja od Byrona, Puškina, Prešerna do Baudelaira in Rilkeja. Panteizem je bil intimna, čeprav ne uradno priznana religija vseh velikih evropskih romantikov. Romantično oboževanje narave, subtilnost, s kakršno se je romantična lirika izgubljala v vetrove, rože, noči, vesolje, trave, polja, roso, grobove, mesečino, valove, oblake, vsa njena metaforika, ki zajema v kipečem življenju narave podobe duhovnega življenja, ves njen čustveni zanos, ves njen mitos profinjnih sfrasti, vse to je moglo najti svojo filozofsko in religiozno opravičilo v tistem motnem, nedoločnem, skrivnostnem nazoru, ki po svobodi hrepenečega romantičnega človeka ni vklepal v oklep dogem kakor druge religije, namreč v panteizmu. Dualistične krščanske konfesije, ki so delile vse stvarstvo v dve strogo ločeni polovici: duhovno in materialno, med katerima ni mostov in si stojita od vekov nasproti kakor dva sovražna tabora, so bile morda najpripravnejša religija tiste fevdalne družbe, v kateri sta si stala nasproti dva druga sovražna tabora, namreč: plemiški in plebejski. Vladajoči sloji znajo vedno prilagoditi vsako popularno religijo ali filozofijo tako, da zamore služiti v opravičilo njihovemu družabnemu redu, pa naj so njena načela v še tako očitnem nasprotju s temelji, na katerih ta red počiva. Ali ni bilo potemtakem kaj lahko in hkratu dokaj smelo prilagoditi tisto krščanstvo, ki je oznanjalo enakost vseh ljudi vsega sveta, potrebam fevdalne družbe? Ali ni začel plemič enačiti sebe s svetlo, duhovno polovico stvarstva, ali ni podrejeno mu množico ponižal na stopnjo temne zaničevane gmote? Postavil nasprotje: duh - plemstvo proti materija - plebs? Tem razumljiveje nam bo, če pomislimo, da je bilo v tem času res plemstvo tisto, ki je gojilo kulturo, umetnost, in da so bile množice podložnikov ločene od vseh dobrin ustvarjajočega duha. V dualističnem svetovnem naziranju krščanskih konfesij je torej plemstvo iskalo najvišje opravičbe svojemu družabnemu redu in je pri tem docela pozabljalo na bistvo krščanstva samega, ki je bilo s tem redom v popolnem nasprotju. — Romantika, vsaj prvotna, neoportunistična, je bila samo del velikega duhovnega in socialnega

* Alojz Gradnik, Zlate lestve, založila Narodna tisk., Ljubljana 1940, 112 strani.

gibanja na meji osemnajstega in devetnajstega stoletja, ki je zajelo sčasoma vse evropske množice in našlo svoj prvi ventil v francoski revoluciji: bila je samo poseben umetnostni, kulturni, filozofski izraz velike revolucije meščanskega razreda. In kakor je stari fevdalni sistem iskal svoje opravičilo v filozofskem dualizmu krščanskih konfesij, tako je novo revolucionarno gibanje nagonsko iskalo in našlo svoje filozofsko opravičilo v panteizmu, ki je vzpostavljajal v stvarstvu tisto ravnovesje, enotnost, enakopravnost, ki so jo meščanski revolucionarji vzpostavljali v človeški družbi. Panteizem je razdril pregrado med duhom in materijo, med bogom in svetom, ki jo je postavilo konfesionalno krščanstvo, meščanski revolucionarji so razdirali pregrade med plemstvom in plebejskimi množicami, ki jih je postavil fevdalizem. Panteizem je bil potemtakem, če ga naj vrednotimo, politično revolucionaren religiozni nazor, ali bolje: revolucionarno meščanstvo ga je prilagodilo svojim potrebam, kakor so plemiči poskušali podrediti svojim življenjskim interesom krščanske konfesije. Panteizem, lahko trdimo, je bistvena sestavina meščanske življenjske zavesti. Ko so se nemški romantiki odrekli svojemu revolucionarstvu in prišli na Dunaj služiti Meternichovi fevdalistični reakciji, so se kar po vrsti odpovedali svojemu romantičnemu panteizmu in se oblekli v črne, pozerske spokorniške halje. Prešeren se mu ni odpovedal nikoli, čeprav je za hip nihal, kakor razodeva njegov znameniti Krst pri Savici.

V osnovnem Gradnikovem občutju živo kakor pri malo katerem pesniku utripa natura, zemlja z vsemi svojimi skritimi, neodkritimi močmi. Gradnik je s svojim čustvovanjem tako globoko prodrl v snovanje zemlje, da so mu bliže njeni sokovi kot njeni cvetovi. Ne samo to, v Gradnikovi starejši in najnovejši liriki, zbrani v zbirki »Zlate lestve«, je mnogo izpovedi, ki naravnost govore o panteističnem religioznem nazoru.

In že bila je žarek, kaplja rečna,
blišč rose, bel oblak in rož smehlaj.

Tako se vračala bo v soncu, v mraku,
prihajala bo k vam na lune traku,
šumela vedra v listju vrtne lipe

in z dežjem trkala vam bo na šipe:
»Odprite, oče, brat moj, sestra, mati,
o, kako težko stati je med vrati!«

(Grob na Pobrežju, Zlate lestve)

Pa tudi če bi ne bilo teh nedvomljivih izpovedi, bi nam že sama metaforika te lirike govorila o panteistični življenjski zavesti. Oglejmo si samo nekaj primerov iz njegove nove zbirke: Bil jedro njene je lupine — Že moja dva grozda zorita — še skrita — za vino vseh vin (Nezakonska mati) — Ko z mene spomina odpadejo listi — Kopnim počasi kot pomladni sneg — Saj vidiš, da sem meda polni cvet — Jagod sočnatih sem grozd — Naj vino sladko bom le tvoji žeji — Saj vidiš: kakor divji sem otok, ti pa si morje in ves pljuskaš vame — Saj vidiš, trava sem: naj tvoj korak / ne ve, kje kamni ostri so in trni — Umril je topol, bor in brest — Na steni ura govori, ne čutiš v mizi še krvi — In samo še tolažbe kaplje blede / lijo zdaj vame — Srce cveti... duhti — Zemlje kri puhti iz brazd — V hlastna srca pljuska strast — Kri poletja ne šumi — Sonca zdaj

so jo plameni (jagodo) spremenili v črno kri — Vse le za pepel gori — Kjer so kot lasi / valovali v vetru zreli klasi — Itd. Že samo ti primeri nam kažejo, kako intimno je pesnik združil v sebi dva na videz nezdružljiva pola: duha in prirodo, našel v svetu prirode iste zakone kot v svetu duha, ki ju simbolizira neprestano drugega z drugim. Mar bi mogel napisati: ko z mene spomina odpadejo listi — pesnik, ki se ne bi v sebi že sto in stokrat spreminjal v drevo, ki ne bi dočutil življenje tega drevesa tako globoko, da mu ni nič več tuje, nerazumljivo, ki se ne bi čutil s tem drevesom eno. — In to pesnikovo prodiranje v skrivnost snovi, to spajanje s snovjo gre včasih do takih meja, da se zgroziš: ne čutiš v mizi še krvi?

Gradnikov religiozni nazor je torej v bistvu enak religioznemu nazoru skoro vseh velikih predstavnikov meščanske lirike preteklega stoletja. Zanimivo pa je, da tudi Gradnik, kakor kaže nekaj mest, nekaj elementov njegove lirike, zlasti novejše, ni docela uravnovešen v tem nazoru in da doživlja v sebi nek čustveni in miselni razvoj, ki je prav tako značilen za ostale predstavnike panteističnega življenjskega občutja. Panteizem je namreč do neke mere trezen, pameten kompromis med dvema nazoroma, med katerima si je trl srce in glavo vsak globlje misleč človek: med priznavanjem in zanikanjem božje eksistence. Deizem in ateizem. Ali je bog ali ni boga? Tega vprašanja in vseh konsekvenc, ki izhajajo iz njegove rešitve, se je panteizem na svojevrsten način ognil: Bog je. Vse je bog. Torej je bog tudi nezavestna materija, a bog brez zavesti je nesmisel. Torej ni boga. — Tako se je panteizem izmaknil in tako so se poskušali izmakniti, morda podzavestno, vsi, ki so ga sprejeli vase kot svojo religijo. Zanimivo je, da je panteizem bil in je še danes med liberalnim meščanstvom nekakšna uradno nepriznana, a vendar v dušah živeča vera. Panteizem je, da se tako izrazim, intimni nazor liberalne demokracije. Ali se ne spominja marsikdo izmed nas, ki smo se pri svojih dvajsetih letih borili za spoznanje med bogom in ateizmom, da smo se takrat najrajši zatekli v ta nedoločni, mikavni nazor, imenovan panteizem, in da se dolgo časa, ali pa sploh nikoli, nismo upali umakniti iz tega panteističnega skrivališča bodisi na to ali ono stran. Rekel sem, da se tudi v Gradnikovi liriki oglašča nemir, ki bi se dalo po njem sklepati, da tudi Gradnik včasih »desertira« iz svojega panteističnega skrivališča. Kakor mi vsi, tako si tudi on spleta zlate lestve iz svojih tolmunov v pravljичni svet in od tam vse dalje in dalje tja v dantejevska »pojoča okrožja«, v onstranstvo, pred noge tistemu bogu, ki ga srce samo sluti, a ne priznava, in se potem razočaran vrača v svoje podzemlje.

Četudi ne morem v omamne višine,
samo, da bom bliže,
samo, da zaslutim pojoča okrožja.
V samoti tej, duša
šumeče naj reke
poslušaj
vneče odjeke
in tone naj vanje
do smrti. O spanje, o sanje! (Zlate lestve)

Da, tako poje pesnik, ki v globini svoje zavesti sluti, kakor Prešeren, da »dan jasni, dan oblačni v noči mine«, in da »srce veselo in bolno trpeče / vpokoj' le bodo groba bolečine« — a prav zaradi tega sanja s Črtomirom v onstranstvo

in se vzpenja po zlatih lestvah v »pojoča okrožja«, dokler sunkoma ne omahne in se zave: O spanje, o sanje! Tak tragičen spon v višine doživlja v sebi nedvomno vsak panteistično nastrojen lirik, ki ga njegov panteizem ne more več zadovoljevati. — V novi Gradnikovi zbirki je nekaj pesmi, ki pričajo, da skuša Gradnik doživeti v sebi poezijo krščanske mistike. Omenim naj samo pesmi Mati in križ, Novo Golgoto in oba psalma. Danes bi težko rekli, ali imajo te pesmi bolj izpoveden ali bolj estetski karakter. Dejstvo je, da v nekaterih pesmih Gradnikov panteizem že ni nič drugega kot poetiziran, spiritualiziran materializem in da je od njega do krščanske mistike prevelik skok. — Zato je zelo dvomljivo, da bi šel Gradnik po poti romantikov - panteistov, ki sem jih zgoraj že omenil. Dosedanja njegova lirika kaže, da je Gradnikovo razmerje do katolicizma in krščanstva na dva načina formalno: družbeno in estetsko. O prvem priča med drugim njegov ciklus Kmet govori iz Večnih studencev, in nekaj njegovih pesmi iz cikla Blizu zemlje (Zlate lestve), o drugem pa že imenovane pesmi iz cikla Blizu neba in še nekaj drugih: Kolon Kumar, Medanski zvonovi, Vigred in dr.

Cerkev bo pela: zbor mož in žena in otrok,
v orgelj bučanje zvonov se zvonjenje bo zlilo,
sivo kipelo bo, vse nas objelo kadilo,
v zlatu, kadilu, v zvonovih in v pesmi bo Bog.

Ti verzi pričajo bolj o estetskem doživljanju kakor o religioznem. Tako estetsko doživljanje katoliške mistike najdemo takó pri Prešernu kakor pri Župančiču Gradnikovo najgloblje religiozno doživetje pa je vendarle panteizem, kakor priča vsa njegova najmočnejša lirika in celo citirani stih sami.

Gradnik je pač tudi v svoji najnovejši liriki najbliže samemu sebi, najbolj svoj v tistih pesmih, ki so privrele iz njegove skoro paganske čustvenosti, iz njegovih podzemskih večnih studencev, izvirajočih globoko v zemlji in strasteh, v tistih pesmih, ki so izraz njegove prvobitne panteistične narave. Kadar Gradnik govori o zemlji, je mnogo pristnejši, kakor takrat, kadar se vzpenja somnambulno po svojih zlatih lestvah proti nebu. Gradnik je, kakor je nekdo dobro povedal, v svoji najgloblji naravi kmet; odtod njegov konservativizem, ki mu ni dal, da bi postal glasnik kake borbene generacije, ampak ga je prisilil k temu, da je obdeloval bogato zemljo svoje lirike osamljen v samoti; odtod tudi njegovo oboževanje zemlje, njenih stvarjalnih moči; tu je treba iskati tudi vzrokov njegovega nagnjenja k panteizmu, ki mu je bil blizu že kot dediču velike kulture meščanskega stoletja. Gradnika sta potemtakem pripeljali do panteističnega svetovnega naziranja tako meščanska kultura kakor njegova kmečka, z zemljo intimno povezana narava. Gradnik je Gradnik najbolj takrat, kadar gnete v sebi v eno vsa tista nasprotja, ki so na videz nezdružljiva: zemljo, ljubezen, smrt, boga, naravo, duha, ogenj in pepel, kri in misel, modrost in strast. Najmočnejši je v svoji izpovedni liriki, v svojih erotičnih pesmih, ki jih je nekaj tudi v njegovi novi zbirki, zlasti v ciklu Reka življenja. Izredno močan je v svoji objektivizirani erotični liriki, v kateri se z občudovanja vredno silo življa v vrtince tujih usod, tako na primer v Nezakonski materi, poleg Prešernove najboljše pesmi te vrste v naši literaturi, v Vdovi, Zločinki, v pesmih Timandra Alkibiadu in Alkibiad Timandri, v svojih realistično simbolnih impresijah, kakršne so V bolnišnici, Noč v luki, Jesenski večeri v Medani, Gozd v jeseni. Tu je Gradnik močan, ker je ves blizu zemlje, kadar se poskuša

oddaljiti od nje, pa postaja bolj ali manj bleščeč virtuoz, estet, ki mu človek rad prisluhne, a mu prav ne verjame. Naravnost v srce govorimo samo naravnost iz srca in samo takrat imajo naše besede pristen zvok. V Gradnikovi liriki kipi mistika krvi, zemlje, strasti v podobe, kakršnih ni našla pri mnogih pesnikih. Smrt ni več tisto, kar je za nas, ki jo doživljamo samo razumsko in ne tako intimno kot Gradnik. Zemlja mu je strašna in lepa ljubica in združitev z njo: smrt mu je najskrivnostnejša ljubezen (Eros - Tanatos). Smrt ni nekaj odurnega, groznega, ampak največje erotično doživetje v življenju. Smrt, ljubezen, zemlja so tragični trikot Gradnikove lirike. Zemlja izravnava vsa nasprotja med ljubeznijo in smrtjo, v njej se pretvarja smrt v življenje vedno znova in znova, vedno v novih oblikah.

Vse, kar medli po luči in v višine,
vse, kar zajema sfer zvonečih zvoke,
vse, kar srebrne rose srka soke,

vse bo umrlo. Samo korenine
sesale dalje bodo kaplje mleka,
ki v nje sleze od veka in do veka.

Tudi ciklus Napisi za mesece je samo alegorija: prisposabljanje življenja prirode od pomladnega prerojenja, preko jesenske zrelosti do zimske smrti z osebnim življenjem pesnika in človeka sploh. Obrabljena alegorija bi morda postala banalna, če bi ji pesnik ne vdahnil dovolj svojega liričnega bogastva. Toda tudi ta alegorija je za pesnika značilna: prisposabljanje duhovnega življenja z življenjem prirode. Tudi v ciklu Nova Golgota, ki je pesnikov odmev na krvavo sodobno stvarnost, Gradnik ni mogel mimo svojega najosnovnejšega čustva. Tako govori Mrtvi vojak v tujini:

Naj moj grob bo zapuščen, brez cveta,
in ko druge kitijo dekleta,
naj brez znamenja bo in spomina,
naj oran bo in ko ozimina
čezenj zrasla bo in čas bo žetve,
v zlati blagoslov spremeni kletve.

V teh pesmih ni nobene onstranske mistike, marveč samo realna mistika zemlje. Človek ne išče in ne najde svojega smotra in svoje dopolnitve drugje kakor tu, na tej in v tej čudoviti, strašni in lepi zemlji.

Zgoraj sem skušal pokazati nekatere momente, ki govore o tem, da se Gradnik včasih odmika od svojega prvotnega panteističnega nastrojenja. Pesnik, naj je še tolikanj samonikel, nadčasen, samotni kakor drevo sredi planote, vendarle ne more uiti vplivom okolja, družbe in časa, iz katerega je zrasel, in tako tudi Gradnik ni mogel zatajiti v sebi tistega, kar je značilno za naš, pa tudi svetovni liberalizem sploh: svobodoumno meščanstvo je zavrglo konfesijo, bodisi takšno ali drugačno, ni pa se upalo ali moglo postaviti na docela areligiozno, nasprotno stališče. Oklenilo se je torej nekakšnega bolj ali manj motnega panteističnega nazora, ki se ga večkrat niti ni kdo ve kako zavedalo, od časa do časa pa je razpenjalo zlate lestve v pojoča okrožja zavrženih konfesij. Gradnik je doživel panteizem globoko, do poslednjih konsekvenc. Ali je morda

v tem iskati vzrok, da ga včasih ne zadovoljuje? Da išče drugam? Njegova pot kaže v dve smeri: krščansko mistiko ali pa poetiziran materializem. Kam pojde, je težko uganiti. Le eno naj poudarim h koncu: pesniška forma in izrazna sila rasteta iz osnovnega življenjskega občutja in ideje. Vsako drevo ne uspeva pod vsakim podnebjem in prav tako uspevajo nekatere pesniške nature samo pod določenim duhovnim podnebjem. Menjava duhovnega podnebja je lahko za pesnika usodna. Ali bo Gradnik tvegala tako menjavo?

Z ZLATIH LESTEV*

Nekega dne se je Miran Jarc odpravil z zlatih lestev, ki vodijo daleč, daleč v izsanjane svetove in še tja dalje v pojoča dantejevska okrožja. Ko je stopil z zadnjega zlatega klina na trdna zemeljska tla, je ves začuden in celo malce preplašen ogledoval stvari, ki je šel tolikokrat mimo njih, zadeval vanje in jih ni videl. O tem, kaj je doživel ob tem srečanju, nam pripoveduje v svojih Novembrskih pesmih, ki jih je poslal v svet nekako pred štirimi leti. Vendar, kakor je bil še tuj med temi novimi stvarmi, tako jih je še vedno imenoval s svojimi starimi izrazi, o novih doživetjih je govoril v starem jeziku. Nekdanji, izven časa in prostora tavajoči pesniški pustolovec, ki je s svojimi ekspresionističnimi tovariši vse preveč pozabljal na stvarnost vsakdanjega dne, je nenadoma spoznal vso socialno tragiko in v tem prvem grozljivem zavzetju napisal nekaj pesmi, ki jih lahko uvrstimo med našo najboljšo socialno liriko. Ali ste že čitali Novembrske pesmi? Če ste jih, gotovo niste pozabili Hlapca Andreja, Sina, Novih ljudi, Pokrajine, Pesmi o družbi. »Ali smo res samo še splašena čreda, / ki se novih pastirjev boji? / Kdo se bodočnosti do dna zaveda / in vendar od groze ne oledeni?« Tako se vprašuje pesnik, mane si oči in ne more prav verjeti, da je sanjal, medtem ko se je pod njim zamajal svet. V njegovo liriko, kamor je prihajala nekoč le muzika daljnih sfer in onkrajna svetloba, začno vdirati glasovi cest, bankirjev, tovarn, hlapcev, novih ljudi. »Polna so jih vsa križišča, / že se jih boji vsak dom. Kot da slepec slepca išče, / blodijo iz katakomb... Izpod mostovja, iz kanalov, / kamnolomov vstajajo, / onostranski, brez pozdravov / tiho se sprehajajo.« Tako govori človek o stvareh, o katerih še prav ne ve, ali so resnica ali samo blodni prividi. Želja, ne priznati vse te pravkar doživljene in spoznane resničnosti, želja, pogrezniti se nazaj v vrtince blodenj in sanj ter plezati po zlatih lestvah kamor koli, v pravljичni svet ekspresionističnih blodenj in onstranska pojoča okrožja, je skriti, komaj zaznavni podton teh Jarčevih pesmi. Nekje za hrbtom, na uho, v srce, mu še vedno šepče tisti Vergerij, ki je zavrgel družbo in revolucionarno borbo, prepričan, da bo samo v samoti zrasel v človeka, sprostil vse sile svoje osebnosti.

V svoji novi pesniški zbirki »Lirika«, ki je izšla štiri leta po Novembrskih pesmih, in v katero je zbral okrog dvajset pesmi iz zadnjih let, objavljenih deloma v Zvonu, je Jarc napravil še korak naprej v tem svojem pesniškem in osebem razvoju. Jarc se je v teh letih dodobra privadil stvarnosti, presodil samega sebe in svoje moči in zato tudi v dokaj mirnem, preprostem jeziku, po večini v sonetni formi, pripoveduje o svojih doživetjih in spoznanjih. V tej zbirki ni sicer takih socialnih pesmi kot v prejšnji, zdaj zaposluje pesnika predvsem dvoje: njegov novi, stvarni odnos do življenja in usoda, poslanstvo

* Miran Jarc, Lirika, založila tiskarna Veit in drug v Domžalah Ljubljana 1940.